

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИКОВАННЯ НАПН УКРАЇНИ
ВБО «УКРАЇНСЬКИЙ ФОНД «БЛАГОПОЛУЧЧЯ ДІТЕЙ»**

**НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
ГУРТКА
*«ОСОБИСТА ГІДНІСТЬ. БЕЗПЕКА ЖИТТЯ.
ГРОМАДЯНСЬКА ПОЗИЦІЯ»***

10 клас

Київ 2017

*Програма схвалена Міністерством освіти і науки
(протокол № 3 від 16 червня 2017 р.)*

*Програма схвалена Вченою радою Інституту проблем виховання
НАПН України (протокол № 6 від 29 травня 2017 р.)*

Автор-упорядник:

Петрочко Жанна Василівна, доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з науково-експериментальної роботи Інституту проблем виховання НАПН України

Рецензенти:

Безпалько Ольга Володимирівна, доктор педагогічних наук, професор, директор Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка.

Окушко Тетяна Костянтинівна, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, завідувач лабораторії громадянського та морального виховання Інституту проблем виховання НАПН України.

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Актуальність навчальної програми. Виховання сучасних дітей, турбота про них, забезпечення їхніх прав – в усіх цивілізованих країнах світу розглядається як стратегічний загальнонаціональний пріоритет. За таких обставин базовими векторами консолідації зусиль різних органів державної влади і громадськості цілком слушно вважати безпеку й благополуччя дитини.

Нині перед Україною постає завдання спрямованого забезпечення цілісного благополуччя дитини (стану вдовolenня її потреб, забезпеченості її прав й особистісної успішності). Це насамперед передбачає: формування у дитини шкільного віку системи життєвих цінностей, уміння самостійно вчитися, критично мислити, пристосовуватися до суспільних реалій й успішно самореалізовуватися у різних видах діяльності; розвиток навичок безпечної і відповідальної поведінки, умінь адекватного прийняття рішень у різних життєвих ситуаціях.

Своєрідною відповіддю на нагальні потреби держави щодо запобігання та протидії торгівлі людьми як деструкції у розвитку суспільства, можна вважати розробку і впровадження варіативної програми виховної роботи з питань протидії торгівлі дітьми «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція» для загальноосвітніх навчальних закладів. Зазначена програма успішно апробована з 2009 по 2015 роки в рамках проекту «Попередження торгівлі людьми шляхом розвитку соціальної роботи та мобілізації громад», який реалізовувався Представництвом Міжнародної організації з міграції в Україні у партнерстві з Всеукраїнською благодійною організацією «Український фонд «Благополуччя дітей» та Західноукраїнським ресурсним центром за фінансової підтримки Швейцарської Конфедерації.

У жовтні 2016 року матеріали комплексної програми були доопрацьовані відповідно до змін у законодавстві України та ситуативного аналізу щодо викликів у протидії торгівлі людьми та схвалені до використання у загальноосвітніх навчальних закладах Науково-методичною комісією з проблем виховання дітей та учнівської молоді Науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України.

Впровадження програми «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція» на сучасному етапі передбачено завданнями з виконання Державної соціальної програми протидії торгівлі людьми на період до 2020 року (п. 2.7, 2.9) та включено до плану заходів Міністерства освіти і науки України щодо запобігання торгівлі людьми до 2020 року (наказ № 405 від 8 квітня 2016).

Програма гуртка «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція» для учнів 10-х класів розроблена на основі матеріалів зазначеної вище комплексної програми і є четвертим етапом набуття відповідних компетентностей учнів. Програма гуртка для 10-го класу побудована за аналогією до Програми для 9-ого класу, її теми й зміст є логічним продовженням тем і занять, розкритих і проведених у гуртку для дев'ятикласників.

Мета і завдання програми.

Мета Програми: створення умов для формування соціальних і громадянських компетентностей учнів 10-х класів, що передбачає виявлення ними особистої гідності, вмінь і навичок безпечної поведінки та громадянської позиції.

Завдання Програми:

- навчити учнів розуміти грані особистості; розрізняти ознаки самоповаги, власної гідності; усвідомлювати роль цінностей в житті людини;
- актуалізувати знання, уміння й навички учнів щодо критичного оцінювання, ухвалення рішень, управління собою в ситуаціях, що можуть призвести до потрапляння складні життєві ситуації (в т.ч. у тенета торгівлі людьми);
- формувати позитивну мотивацію учнів до засвоєння інформації щодо протидії торгівлі людьми та наявних соціальних послуг у разі потрапляння в складну життєву ситуацію;
- сприяти становленню адекватної самооцінки учня (розуміння себе як цінності, людини з правами, свободами, інтересами);
- розвивати вміння відповідальної і водночас безпечної поведінки, адекватного прийняття рішень у різноманітних ситуаціях, визначення та реалізації власної громадянської позиції;
- виховувати взаємоповагу, толерантність учнів, повагу до сімейних цінностей через конструктивне спілкування, активне залучення їх до навчально-виховної інтерактивної діяльності;
- сприяти самопізнанню, самореалізації, самоствердженню і самовдосконаленню особистості учня.

Основні ідеї Програми. У базисі програми «Особистісна гідність. Безпека життя. Громадянська позиція» лежить ідея, що передбачає формування в учня вміння долати складні життєві обставини, не боятися труднощів, активно користуватися своїми правами, свідомо керувати своїм життям, не допускати маніпуляцій з боку інших – однолітків чи старших. Відтак, концептуальна ідея Програми передбачає формування в учня вміння свідомо користуватися правами, бажання керувати своїм життям, здійснюючи моральний вибір, розвиваючи власні громадянські якості.

У змісті Програми зроблено акцент на формуванні таких життєвих навичок, як спілкування, прийняття рішень, критичне мислення, управління емоціями, стресами та конфліктними ситуаціями, формування цінностей тощо. Зазначене можливе через активне визначення особистістю власної системи цінностей, що проявляється у системі ставлень людини. Саме тому в основі програми закладено *чотири базові компоненти* розвитку та становлення особистості: ставлення до себе (особистісне самовизначення); ставлення до інших (самовизначення у сфері комунікації); ставлення до діяльності (поведінкове та професійне самовизначення); ставлення до навколишнього світу (суспільне самовизначення).

Зміст названих вище базових компонентів розкривається у таких тематичних блоках:

- *Блок 1.* «Ставлення до себе»: визначення та усвідомлення дитиною власних особистісних якостей, емоційного світу, самооцінка потреб, визначення власної позиції в системі життєвих цінностей;

- *Блок 2.* «Ставлення до інших людей»: формування у школярів вмінь толерантного ставлення до інших людей на засадах поваги до їхніх прав та свобод;

- *Блок 3.* «Ставлення до діяльності»: підготовка особистості до свідомого вибору професії та безпечного життєвого шляху, до активної діяльності в різних сферах;

- *Блок 4.* «Ставлення до навколишнього світу»: усвідомлення культурного різноманіття у світі, його багатогранності, розуміння себе як громадянина суспільства, члена міжнародної спільноти.

Тривалість реалізації Програми. Програма реалізується у гуртку і розрахована на учнів 10-х класів (15–16 років). Обсяг Програми **18** год. Рекомендована періодичність проведення занять – 2 рази на місяць.

Загальні риси методичної системи досягнення мети, засоби її досягнення, форми і режим занять. Кожна тема Програми містить теоретичну і практичну частину. Зокрема, теоретична частина передбачає використання інформаційних повідомлень/міні-лекцій, дискусій з учнями. Практична частина об'єднує роботу в малих групах, парах, моделювання та аналіз ситуацій, перегляд та обговорення відеороликів, мозкові штурми, метод керованої фантазії, рольові ігри тощо.

Основною організаційною формою реалізації теми, передбаченої Програмою, є *тематичне заняття з використанням елементів тренінгу*. Базові компоненти розвитку та становлення особистості (ставлення до себе; ставлення до інших; ставлення до діяльності; ставлення до навколишнього світу) є наскрізними блоками таких занять, які об'єднують різні методи роботи: інформування, переконання, навіювання, роз'яснення, приклади, творчу майстерню, розв'язання складних життєвих ситуацій тощо.

Ключовим елементом методичної системи забезпечення реалізації Програми гуртка є відповідний посібник (*Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція* : метод. посіб. для виховної роботи з учнями з питань протидії торгівлі людьми : 10 клас; наук. кер. та ред. І. Д. Зверевої та Ж. В. Петрочко. – Видання третє, доповнене. – К., 2017. – 140 с.).

Форми контролю за результативністю засвоєння Програми: підсумкове заняття, опитування, захист творчої роботи, участь в конкурсах, виставках, змаганнях, інших формах виховної роботи.

НАВЧАЛЬНО-ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН

Блоки, теми занять	Кількість годин		
	Теоретичні	Практичні	Усього
<i>Вступ</i>	1	-	1
БЛОК 1. СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ	1,5	2,5	4
Тема 1. Думки про щастя	0,5	0,5	1
Тема 2. Творець своєї долі	1	2	3
БЛОК 2. СТАВЛЕННЯ ДО ІНШИХ	1	3	4
Тема 3. Сім'я і довіра	0,5	1,5	2
Тема 4. Торгівля людьми як порушення прав людини	0,5	1,5	2
БЛОК 3. СТАВЛЕННЯ ДО ДІЯЛЬНОСТІ	1	3	4
Тема 5. Протидія негативним явищам у суспільстві	0,5	1,5	2
Тема 6. Безпечне та корисне дозвілля	0,5	1,5	2
БЛОК 4. СТАВЛЕННЯ ДО НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ	1,5	1,5	3
Тема 7. Поїздка за кордон: за і проти	0,5	0,5	1
Тема 8. Міжнародне законодавство щодо протидії торгівлі людьми, різних форм експлуатації	0,5	0,5	1
Тема 9. Міжнародне співтовариство у боротьбі проти торгівлі людьми	0,5	0,5	1
<i>Підсумок</i>	1	1	2
	7	11	18

ЗМІСТ ПРОГРАМИ

Вступ (1 год). Презентування мети і завдань, а також особливостей побудови Програми «Особиста гідність. Безпека життя. Громадянська позиція». Представлення принципів та основних блоків Програми. Ознайомлення із планом роботи гуртка. Обговорення правил взаємодії в колективі.

БЛОК 1. СТАВЛЕННЯ ДО СЕБЕ (4 год)

Ключові поняття: щастя, чинники щастя, цінності, потреби, ціль, короткотривалі та довготривалі цілі, ресурси, план дій, життєва перспектива.

Тема 1. Думки про щастя (1 год)

Теоретична частина. Що таке щастя. Моє відчуття щастя. Що мені потрібно для щастя.

Практична частина. Вправа «Щастя – це» на визначення проявів щастя, зовнішніх і внутрішніх чинників щастя, а також символів, які, на думку, людей, зможуть зробити їх щасливими. Робота в чотирьох групах. Обговорення і великому колі. Проведення керованої дискусії «Думки про щастя». Робота з твердженнями, аргументування власної позиції. Створення учнями «ліцензій на щастя» (індивідуальна робота).

Тема 2. Творець своєї долі (3 год)

Теоретична частина. Що таке життєва ціль. Для чого людині потрібно мати життєві цілі. Як визначати життєві цілі. Шляхи досягнення цілі. Я – творець власної долі. Моя життєва перспектива.

Практична частина. Вправа «Фізична метафора» на розуміння значущості визначення власних життєвих цілей. Проведення вправи «Плани на майбутнє» з метою визначення, про що мріють учні, ким хочуть стати, якими хочуть стати, де жити, чим займатися, що мати. Обговорення часового проміжку реалізації цілей. Вибір учнями найважливішої цілі на місяць, рік.

Проведення вправи на створення учнями списку необхідних для досягнення цілей ресурсів. Визначення, що може перешкодити мати все те, про що учні мріють, чого прагнуть. Вправа на складання плану реалізації власної мети. Обговорення у великому колі.

Обговорення притчі «Як жаба досягла своєї цілі». Проведення вправи «Зустріч однокласників через 10 років». Робота з бланками (роздатковим матеріалом). Обмін «Спогадами-перспективами».

БЛОК 2. СТАВЛЕННЯ ДО ІНШИХ (4 год)

Ключові поняття: сім'я, сімейні цінності, майбутній супутник/супутниця життя, сімейне щастя, подружнє щастя, сімейні обов'язки, готовність до сімейного життя; закон, права людини, торгівля людьми, «група ризику».

Тема 3. Сім'я і довіра (2 год)

Теоретична частина. Сім'я як цінність. Що таке подружнє життя. Якою я уявляю свою майбутню сім'ю. Що означає бути готовим до сімейного життя.

Практична частина. Проведення вправи на активізацію учасників «Історія кохання». Визначення 10 рис характеру уявного майбутнього супутника/супутниці життя, ранжування їх. Акцентування на важливості моральних якостей супутника/супутниці. Вправа «Щасливий шлюб» на обговорення міфів, пов'язаних із сімейним життям.

Вправа на підняття настрою групи «Веселий фотограф». Визначення факторів/критеріїв щасливої сім'ї. Проведення вправи «Малюємо сімейне життя». Робота в чотирьох групах за методом калейдоскопу. Зображення в групах однієї із ситуацій життя сім'ї: приготування їжі; прибирання квартири; відпочинок на природі; ремонт квартири. Проходження тесту «Готовність до шлюбу» (робота з роздатковими матеріалами). Обговорення з учнями основних ризиків укладання шлюбу за кордоном та шляхів їх уникнення.

Тема 4. Торгівля людьми як порушення прав людини (2 год)

Теоретична частина. Причини поширення торгівлі людьми. Шляхи потрапляння в тенета торгівлі людьми. Методи вербування та різновиди торгівлі людьми. Які права порушуються у ситуації торгівлі людьми. Сучасні тенденції і причини торгівлі людьми в Україні.

Практична частина. Мозковий штурм «Причини поширення торгівлі людьми». Загальне обговорення. Групова робота «Шляхи потрапляння громадян України до рук торговців людьми, методи вербування та різновиди форм торгівлі людьми». Робота з трьох груп на визначення: шляхів потрапляння громадян України до рук торговців людьми; методів вербування; різновидів форм торгівлі людьми.

Групове обговорення «Права, що порушуються у ситуації торгівлі людьми. Законодавство України проти торгівлі людьми та напрями боротьби з цим злочином». Вправа «Аналіз ситуацій» (робота в трьох групах з роздатковим матеріалом). Мозковий штурм «Абетка безпечної поведінки» для розроблення загального буклету, в якому будуть зазначені основні принципи безпечної поведінки для тих, хто шукає роботу за кордоном.

БЛОК 3. СТАВЛЕННЯ ДО ДІЯЛЬНОСТІ (4 год)

Ключові поняття: закон, права людини, легальне та нелегальне працевлаштування за кордоном, торгівля людьми, безпечна поведінка; вільний час (дозвілля), функції дозвілля, діяльність у сфері дозвілля.

Тема 5. Протидія негативним явищам у суспільстві (2 год)

Теоретична частина. Сутність негативних явищ. Критичне ставлення до негативних явищ. Самостійний свідомий вибір.

Практична частина. Вправа-розминка з предметами «Те, чого я не бачу». Вправа «Залежність» на усвідомлення учнями, що під час дорослішання ми вчимося нести відповідальність спочатку за себе, а потім і за інших. Проведення вправи «Відповідальність» на закінчення тверджень. Обговорення у великому колі.

Групове обговорення питання: звідки в житті з'являються негативні явища, ризикований спосіб життя. Проведення вправи на складання творчого досє негативного явища за таким планом (1). Назва негативного явища. 2). Ризики, які становить явище. 3). Типи поведінки: «Дуже небезпечно», «Небезпечно», «Відносно небезпечно». 4). Приклади поведінки за пропонованими історіями з життя).

Тема 6. Безпечне та корисне дозвілля (2 год)

Теоретична частина. Що таке вільний час. Безпека під час дозвілля. Корисна діяльність у сфері дозвілля: види та функції. Моя участь в організації дозвілля.

Практична частина. Обговорення сутності вільного часу (дозвілля), а також питання, чому різні люди по-різному проводять свій вільний час. Визначення і характеристика дій, які зазвичай виконують учні у вільний час (вправа «Діяльність у сфері дозвілля»). Робота з таблицею. Визначення корисного дозвілля.

БЛОК 4. СТАВЛЕННЯ ДО НАВКОЛИШНЬОГО СВІТУ (3 год)

Ключові поняття: законодавство, культурні та релігійні традиції, толерантне ставлення; права людини, торгівля людьми, міжнародне законодавство; держава, міжнародне співтовариство, міжнародна спільнота, міжнародні інституції, міжнародне регулювання.

Тема 7. Поїздка за кордон: за і проти (1 год)

Теоретична частина. Сильні і слабкі сторони працевлаштування, навчання, шлюбу, перебування за кордоном. Легальне та нелегальне перебування в іншій країні. Що необхідно людині для успішного працевлаштування за кордоном.

Практична частина. Групове обговорення «Подорож за кордон». Мозковий штурм «Що необхідно для успішної поїздки» на визначення факторів (що треба знати, вміти, мати), які б сприяли успішній кар'єрі за кордоном. Робота в трьох групах «Типові труднощі» з метою обговорення, з якими труднощами (матеріальними, соціальними, правовими) можуть стикатися наші співвітчизники за кордоном.

Тема 8. Міжнародне законодавство щодо протидії торгівлі людьми, різних форм експлуатації (1 год)

Теоретична частина. Міжнародні і національні документи щодо протидії торгівлі людьми.

Практична частина. Вправа на активізацію «Розірви коло». Групова робота у 6 групах «Міжнародне законодавство щодо протидії торгівлі людьми» для визначення основних положень міжнародних документів і занотування їх (на вибір: тезисно, графічно, у вигляді малюнка).

Тема 9. Міжнародне співтовариство у боротьбі проти торгівлі людьми (1 год)

Теоретична частина. Що таке міжнародне співтовариство. Засади міжнародного співіснування. Можливості людини як члена міжнародної спільноти.

Практична частина. Групова робота «Знайомство з міжнародними організаціями». Творча презентація про функціонування однієї із міжнародних організацій.

Підсумок (2 год). Підбиття підсумків роботи гуртка.

ПРОГНОЗОВАНІ РЕЗУЛЬТАТИ

Вихованці мають знати:

- зміст поняття «щастя» та чинники, які допомагають людині бути щасливою; сутність поняття «ціль» та роль цілей в життєдіяльності людини; важливість цілепокладання в життєвому самовизначенні; які ризики існують при укладанні шлюбу за кордоном; що таке сімейно-шлюбні стосунки, кохання як найбільша цінність сім'ї; що таке цінності сім'ї; суть поняття «сімейне щастя»; відповідальність за вибір майбутнього чоловіка/дружини; основні ролі членів сім'ї, їхні обов'язки; важливість готовності до шлюбу та критерії такої готовності; особливості прояву торгівлі людьми в Україні, сучасні тенденції, причини цього явища, шляхи потрапляння в небезпечну ситуацію; види діяльності у сфері дозвілля з точки зору позитивних сторін та можливих ризиків для людини; особливості сучасних негативних явищ і їх вплив на стан здоров'я, а також майбутнє людини загалом; що таке вільний час (дозвілля) та його функції; причини, з яких надаються переваги тим чи іншим видам дозвіллевої діяльності; можливі ризики для людини певних видів дозвіллевої діяльності (шкода здоров'ю, ситуації насильства, експлуатації, торгівлі людьми тощо); основні міжнародні документи щодо протидії торгівлі людьми, міжнародне законодавство стосовно протидії торгівлі людьми, основні національні закони, які захищають громадянина України від торгівлі людьми, основи міжнародного співтовариства та його діяльність щодо протидії торгівлі дітьми; що необхідно людині для успішного працевлаштування за кордоном; які типові труднощі можуть спіткати людину за межами своєї країни; основні інститути міжнародного співтовариства, які працюють у напрямі протидії торгівлі людьми; поняття «міжнародне співтовариство»; проблему торгівлі людьми; вимоги щодо організації поїздки за кордон з метою працевлаштування, навчання, шлюбу; що таке легальне та нелегальне перебування в іншій країні;

Вихованці мають вміти:

- визначати власні життєві плани, ресурси, що необхідні для досягнення цілей, а також перешкоди, які можуть завадити реалізації мети; формувати «образ» майбутнього супутника життя; визначати, які права порушуються в

ситуації торгівлі людьми; безпечно поводитися; толерантно ставитися до тих, хто збирається за кордон, і до потерпілих від торгівлі людьми;

Вихованці мають набути досвіду:

- планувати свої дії для досягнення мети; протидіяти тиску під час спілкування у ситуації небезпеки; проявляти громадянську позицію у боротьбі проти торгівлі людьми.

ОРІЄНТОВНИЙ ПЕРЕЛІК ОБЛАДНАННЯ

№	Найменування	Кількість
1	Фліп-чарт	1 шт.
2	Аркуші блоку фліп-чарта	3 бл.
3	Фломастери, маркери.	4 компл.
4	Аркуші формату А4 і А1.	2 п.
5	Ручки, кольорові олівці	по кількості учасників
6	Папір для нотаток	по кількості учасників
7	Кольорові стікери	4 компл.
8	Роздатковий матеріал	по кількості учасників

ЛІТЕРАТУРА

1. Альманах інноваційних технологій: практика та перспективи / за заг. ред. К. Б. Левченко. – К. : Юрисконсульт, 2007–2008. – 84 с.
2. Андреева Т. В. Семейная психология : учеб. пособие / Т. В. Андреева. – С-Пб. : Речь, 2004. – 244 с.
3. Анн Л. Ф. Психологический тренинг с подростками / Л. Ф. Анн. – С-Пб. : Питер, 2005. – 272 с.
4. Василец Т. Мужчина и женщина. Тайна сакрального брака / Т. Василец. – С-Пб. : Речь, 2010. – 496 с.
5. Вербицька П.В. Громадянське виховання учнівської молоді: сучасні аспекти розвитку: монографія / П.В.Вербицька. – Київ : Генеза, 2009. – 384 с.
6. Винославська О. В. Людські стосунки : навч. посіб. / О. В. Винославська, М. П. Залигіна ; М-во освіти і науки України. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 144 с.
7. Воронцова Т. В. Школа проти СНІДу. Профілактика ризикованої поведінки : посібник для вчителя / Т. В. Воронцова, В. С. Понаморенко. – К. : Алатон, 2005. – 256 с.

8. Грецов А. Г. Психологические тренинги с подростками / А. Г. Грецов. – С-Пб. : Питер, 2008. – 368 с.
9. Джонсон Девід В. Соціальна психологія : тренінг міжособистого спілкування / В. Девід Джонсон ; пер. з англ. В. Хомика. – К. : Вид. дім "КМ Академія", 2003. – 288 с.
10. Дружинин В. Психология семьи / В. Дружинин. – С-Пб., 2009.
11. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І.Д.Звереві. – Київ, Сімферополь : Універсум, 2012. – 536 с.
12. Желібо Є.П. Безпека життєдіяльності : навч. посіб. / Є. П. Желібо, Н. М. Заверуха, В. В. Зацарний ; за ред. Є. П. Желібо. – 4-е вид. – К. : Каравела, 2005. – 344 с.
13. Жизненные навыки : пособие для учителя : 8–9 кл. / Иосиф Молдовану, Клаудия Коадэ [и др.]. – Кишенеу : ARC, 2005. – 180 с.
14. Запобігання торгівлі людьми та експлуатації дітей : навч.-метод. посібник / К. Б. Левченко, О. А. Удалова, І. М. Трубавіна [та ін.] ; заг. ред. К. Б. Левченко та О. А. Удалової. – К. : Міленіум, 2005. – 210 с.
15. Здоров'я – моя цінність : метод. матеріали до тренінгу / автор-упоряд. О. М. Петрик ; за заг. ред. І. Д. Звереві. – К. : Наук. світ, 2006. – 53 с.
16. Кендзьор Петро. Інтеграція через діалог. Система організації полікультурного виховання у школі : монографія / Петро Кендзьор. – Львів : Видавничий дім «Панорама», 2016. – 378 с.
17. Кендзьор Петро. Ми серед інших. Інші серед нас. Форми і методи полікультурного виховання : навч.-метод. посіб. / Петро Кендзьор. – Львів : ТзОВ ЗУКЦ, 2016. – 160 с.
18. Кипнис М. Тренінг семейных отношений. Часть 1. Супружество / М. Кипнис. – М. : Ось-89, 2006.
19. Кипнис М. Тренінг семейных отношений. Часть 2. Родительство / М. Кипнис. – М. : Ось-89, 2008.
20. Козлов Н. И. На крыльях любви, или Как делать семью / Н. И. Козлов. – М., 2010. – 256 с.
21. Козлов Н. И. Формула успеха, или Философия жизни эффективного человека / Н. И. Козлов. – М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2004. – 298 с.
22. Культура життєвого самовизначення. Ч. II. Середня школа : метод. посіб. / наукове керівництво та редакція І. Д. Звереві. – К, 2003.
23. Любовь. Жизнь. Семья : пособие для учителя / науч ред. Л. М. Панкова. – М. : МАОО, МФО, 2007. – 341 с.
24. Міжнародна організація з міграції (МОМ). Представництво в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.iom.org.ua
25. Міжнародний жіночий правозахисний центр «Ла Страда Україна» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.la-strada.org.ua/>
26. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу : навч. посіб. / В. В. Москаленко ; М-во освіти і науки України. – К. : Центр навч. л-ри, 2007. – 448 с.

27. Навчання здоров'я: просвітницька робота з підлітками щодо збереження, розвитку та зміцнення репродуктивного здоров'я : навч. посіб. / за заг. ред. Н. В. Зимівець.– Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 360 с.
28. Некрасов А. Семья: энциклопедия счастливой жизни / А. Некрасов. – М. : АСТ. Полиграфиздат, 2010. – 640 с.
29. Образцова Л. Н. Энциклопедия семейного счастья. М. : АСТ, Сова, Харвест, 2007. – 567 с.
30. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : навчальний посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2005. – 448 с.
31. Попередження, виявлення і подолання випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми : метод. посіб. / Т.В.Журавель, О.О.Кочемировська, М.Е.Ясеновська. – К. : ТОВ «К.І.С.», 2010. – 242 с.
32. Практичний посібник для тренерів з розвитку громади / Канад. агенція міжнар. розвитку. – К., 2006.
33. Протидія торгівлі людьми : навч.-метод. посібник / за ред. Т. Семигіної. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2008. –166 с.
34. Розвиток громадянської спрямованості особистості в юнацькому віці : монографія / М. Й. Боришевський, Т. М. Яблонська, В. В. Антоненко ; за заг. ред. М. Й. Боришевського. – К. : Пед. думка, 2007. – 188 с.
35. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – К. : Академвидав, 2006. – 360 с.
36. Себе зрозуміти, себе змінити : навч. посіб. / М-во освіти і науки України ; упоряд. С. Максименко, О. Главник. – К. : Главник, 2006. – 128 с.
37. Соціальна профілактика торгівлі людьми : навч.-метод. посібник / за ред. К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. – К. : ТОВ "Агентство "Україна", 2007. – 352 с.
38. Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми трудових мігрантів : навч.-метод. посібник / за редакцією К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної, І. І. Цушка. – К. :ФОП «Чальцев», 2008. – 384 с.
39. Сходінки до здоров'я : настільна книга учнів – тренера / кол.авт.-упорядн.: В. С. Петрович, О. Ю. Курінова, Ф. П. Шульган, А. С. Волох. – Луцьк : Надстир'я, 2003. – 124 с.
40. Татенко В. О. Соціальна психологія впливу / В. О. Шатенко ; Акад. пед. наук України, Ін-т соц. та політ. психології. – К. : [Міленіум], 2008. – 216 с.
41. Теоретико-методичні основи протидії дитячій праці в Україні : навч.-метод. посіб. / за загальною редакцією К. Б. Левченко, І. М. Трубавіної. – К. : Юрисконсульт, 2007–2008. – 334 с.
42. Трунєв С. И. Жизнь как ценность: проблемы и противоречия / С. И. Трунев // Философия и общество. – 2008. – № 4(52).
43. Туник І. А. Права та обов'язки дітей і дорослих за педагогічними принципами В. Сухомлинського / І. А. Туник. – К. : Шк. світ, 2009. – 128 с.
44. Туріщева Л.В. Здоров'я та безпека школяра. Тренінгові технології : навч.-метод. посіб / Л.В.Туріщева. – Х. : Основа, 2015. – 127 с.
45. Українська Гельсінська спілка з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://helsinki.org.ua>

46. Фопель К. На пороге взрослой жизни: Психологическая работа с подростковыми и юношескими проблемами. Отделение от родителей. Любовь и дружба. Сексуальность / Фопель Клаус. – М. : Генезис, 2008. – 208 с.
47. Форми організації дозвілля дітей та молоді : метод. матеріали до тренінгу / упоряд.: В. В. Молочний, С. О. Моньков, О. В. Безпалько ; за заг. ред. І. Д. Звереві. – К. : Наук. світ, 2004.
48. Храмова Н. Г. Культура семьи / Н. Г. Храмова, Г. Г. Алексеева [и др.]. – М., 2009.